

STATEN OCH GLOBALISERINGEN

Den globala marknaden som målinriktat projekt eller regelstyrd spontan ordning

Lennart Eriksson, sociologiska institutionen, Göteborgs universitet

(L.Eriksson@pemail.net)

Où il y a du commerces

Il y a de mœurs douces

Montesquieu

1. Inledning

I senaste numret av Svensk Tidskrift, använder Olle Wästberg ordet "nationalstatskramare". Han ger ingen direkt definition, men alla kan nog förstå vad han menar. "De flesta svenska böcker om globaliseringen har enklast uttryckt tyckt illa om den", menar han också.¹ Mitt intryck av Ulrich Beck efter att ha läst hans bok "Vad innebär globaliseringen?" är att han nog också måste tilläggas detta epitet och inställning till globaliseringen. Syftet för honom är ju, som redan framgår av bokens undertitel, att presentera "möjliga politiska svar" [min kurs.]. Några begrepp som han använder är att tvinga världshandelsföretagen och tämja världsmarknaden, vilka ger en uppfattning om tonläget i boken.² Det är påfallande hur många som söker politiska lösningar på vad man tycks uppfatta som ett allvarligt problem, nämligen svårigheterna med att kontrollera globaliseringen, manifesterad i marknaden. Det är inte förvånande att Saskia Sassens bok på samma tema just heter "Losing Control?", titeln dock försiktigtvis avslutad med ett frågetecken.

För egen del räknar jag mig mera till "marknadskramarnas" skara. Jag menar att det finns argument för motsatt hållning, nämligen den att marknaden bäst sköter sig själv, givet vissa regler till skydd av individens liv, frihet och egendom, dvs. mot tvång, våld, stöld och bedrägeri, kanske också kompletterat med vad som kan kallas "antitrustlagar".³ Även om s.k. marknadsmisslyckanden kan förekomma, är nog politikermisslyckandena allvarligare, vilka hittills manifesterats t.ex. i Gulagarkipelagen och andra världskriget samt i den senaste utvecklingen i Kosova. En nyutkommen bok, som visserligen inte har ett utrerat marknadskramar-perspektiv, men som ändå intar en mera nyanserad hållning till politikens primat, är Daniel Yergin och Joseph Stanislaws "Kommandohöjderna. Berättelsen om världens globala renässans". På engelska är undertiteln mera martialisk: "the battle between government and the marketplace that is remaking the modern world", och kanske är det statens och politikens sista strid vi bevittnar, ett slags modern investiturstrid: Är det Fursten som skall utse världens Biskopar, eller är det alla konsumenterna som i sin egenskap av småpåvar har en helt diktatorisk makt över sitt eget beslut om att köpa en Volvo eller Saab, ett beslut som de har rätt att fatta till följd av den mest långtgående demokratisering som man kan tänka sig, nämligen av makten över sig själv decentraliserad till varje människa?

Begreppet kommandohöjderna myntades av Lenin när krigskommunismens misslyckande skulle ersättas av den nya ekonomiska politiken, NEP. De som tvivlade på NEP "tröstades av Lenins försäkran att industrins 'högsta höjder' skulle förbli i statens fasta händer och att monopolet på utrikeshandeln skulle förbli intakt".⁴ Palmer/Colton skriver att staten under NEP-tiden kontrollerade näringslivets "dominerande höjder", men samtidigt tillät en hel del enskild handel i vinstsyfte.⁵ Staten skulle således behärska ekonomins viktigaste beståndsdelar.⁶

I viss mening kan nog globaliseringen ses som en ny ekonomisk (icke-)politik. Frågan jag avser att belysa i denna lilla uppsats är vad vissa tänkare tänkt om huruvida denna ickepolitik är av godo eller av ondo, och om det finns några aktörer som driver denna ickepolitik som ett projekt för egna syften på samma sätt som public-choice-skolan visat att politikerna driver politiken för (delvis) egna syften.⁷ Alternativet är att icke-politiken såsom marknad betraktad, skulle vara, vad Hayek kallar, en

¹ "Ludwig Svensson syr i Baltikum", Svensk Tidskrift 1999 nr 1, s. 43f.

² Beck, s. 181.

³ Dessutom måste enligt min mening "det allmänna" också svara för hjälp åt dem som behöver hjälp men som ingen annan vill hjälpa. I denna del skiljer jag mig alltså från uppfattningen hos de utrerade "nattvaktarna".

⁴ Carr, s. 43.

⁵ Palmer/Colton, s.242f.

⁶ Yergin/Stanislaw, s. 4.

⁷ Klassikerna här är Anthony Downs' "An economic theory of democracy" och Buchanan och Tullocks "The calculus of consent".

"spontan ordning", dvs. som det brukar definieras på engelska: "the result of human action but not of human design".⁸ Sätillvida blir uppsatsen påfallande normativt inriktad, men sådan är ju också den litteratur som jag avser behandla, dvs. främst Becks bok, men också till viss del Yergin/Stanislaws bok. Att Hayek, som jag också avser beröra, driver ett normativt och icke-politiskt tema är ju också klart.

2. Nationalstatskramarna

Ulrich Beck skiljer mellan tre begrepp, nämligen globalism, globalitet och globalisering. Globalismen är enligt honom en beteckning för "uppfattningen att världsmarknaden undantränger eller ersätter politiskt handlande, dvs. ideologin om världsmarknadens herravälde, nyliberalismens ideologi". Den "likviderar" den grundläggande skillnaden mellan politik och ekonomi, och antar "att en så komplex struktur som ett land ... kan drivas som ett företag".⁹ Samtidigt är den kapitalism som breder ut sig desorganiserad.¹⁰ Nyliberalerna är "västerlandets dödgrävare" eftersom kapitalismen skapar arbetslöshet varvid alliansen mellan marknadsekonomi, välfärdsstat och demokrati, som legitimerat den västerländska modellen bryts upp. Han talar om att någonting han kallar "konfliktlogiken i det kapitalistiska nollsummespelet" framträder allt skarpare samtidigt som statens möjligheter att, "genom en forcerad ekonomisk tillväxt, få den kaka som ska fördelas att växa drastiskt minskar".¹¹

"Globalitet betyder att vi sedan lång tid tillbaka lever i ett världssamhälle", skriver Beck vidare, och med begreppet världssamhälle avser han "totaliteten av de sociala relationer som inte är integrerade i eller bestämda (eller kan bestämmas) av nationalstatlig politik".¹² Globaliseringen, slutligen, "syftar på de processer som via transnationella aktörer undergräver och på tvären förbinder nationalstaterna och deras suveränitet, makt, orienteringar, identiteter och nätverk".¹³ Globaliseringen innebär enligt Beck, något motsägelsefullt kan det tyckas, också politisering, nämligen därför att företagarna kan "befria sig från sina bojor och återerövra en handlingsfrihet som tämjts under den välfärdsstatligt organiserade kapitalismen", varvid företagen kommer att spela en nyckelroll inte bara i det ekonomiska livet utan också när det gäller utformningen av samhället i stort – "om så 'bara' genom att de kan undandra samhällets materiella resurser (kapital, skatter, arbetstillfällen)".¹⁴ Det är frågan om en "politiklöshet som revolution", vilket är en av globalismens villfarelser.¹⁵

Globalismen är, skriver Beck, "ett alltigenom *politiskt* projekt", inte en självgående mekanism. Det genomförs av transnationella institutioner och aktörer såsom "Världsbanken, WTO, OECD, multinationella företag och andra internationella organisationer som driver en nyliberal ekonomisk politik".¹⁶ Beck vill påvisa, att "det politiskas primat" endast kan återerövas genom en avgörande kritik av globalismen.¹⁷ Frågan han ställer sig är: Hur kan globalismens spöke ersättas med politik?¹⁸

Innan jag fortsätter, vill jag här peka på en liten inkonsekvens i Becks definitioner. Å ena sidan är nyliberalismen ett politiskt projekt, men som sådant skall det märkvärdigt nog ersättas av politik. Beck bör väl rimligtvis mena att det är *ett slags* politik förd av vissa närmast icke-statliga aktörer, som skall ersättas av *ett annat slags* politik förd av staten. Hur skall det då gå till?

Beck uppställer tio villfarelser som han tillskriver globalismen (dvs. nyliberalismen). "Politiklöshet som revolution" har jag redan nämnt ovan, Några andra är bl.a. "världsmarknadsmetafysiken", enligt vilken globalismen reducerar globalitetens komplexitet till endast en enda dimension, den ekonomiska. De andra dimensionerna, dvs. ekologisk globalisering, kulturell gloka-

⁸ Hayek, 1979a, s. 49. Som exempel på en spontan ordning kan tas en stig i skogen, som har uppstått till följd av flera individers önskan att ta sig genom skogen, utan "design". Politikerna skulle i stället bestämma sig för att bygga en väg, men då är risken att de tar fel på vart skogsvandrarna egentligen är på väg och utgår från att de alltid är på väg till samma mål. Vägen kanske blir slät och fin, men bär fel. ("Vägen till helvetet är stenlagd med goda föresatser".)

⁹ Beck, s. 23.

¹⁰ Ibid., s. 26.

¹¹ Ibid., s. 20.

¹² Ibid., s. 24.

¹³ Ibid., s. 25.

¹⁴ Ibid., s. 14.

¹⁵ Ibid., s. 157.

¹⁶ Ibid., s. 158.

¹⁷ Ibid., s. 28.

¹⁸ Ibid., s. 158.

lisering, polycentrisk politik, uppkomsten av transnationella rum och identiteter, "tematiseras på sin höjd inom ramen för den ekonomiska globaliseringens dominans".¹⁹ En annan villfarelse är "den så kallade fria världshandeln", som enligt Beck felaktigt anses vara bäst ägna att höja välståndet över hela världen och därmed undanröja sociala missförhållanden. Men den höga arbetslösheten i tredje världen och i de postkommunistiska länderna "tvingar regeringarna där att driva en exportinriktad ekonomisk politisk - på bekostnad av sociala normer och miljöhänsyn. ... Företagsekonomiskt finns här pengar att tjäna, men endast genom ett återfall till en sentida version av transnationellt stråtröveri", hävdar Beck.²⁰

Beck uppställer häremot även "tio svar på globaliteten och globaliseringen", varav jag här tar upp de som är viktiga för marknadsdel. För det första krävs internationellt samarbete, "inte i en supernational stat eller världsstat utan i att nationalstaterna "sluter leden" genom att skapa avtal och bygga upp nätverk så att de "motar de nationella företagen i grind, så att dessa inte kan spela ut dem mot varandra" samt så att staterna "kan förnya sitt statlig-politiska anspråk på makt och samhällsgestaltning".²¹ Dessa stater kallar Beck "transnationalstater". De sluter sig samman i statsallianser som svar på globaliseringen "och utvecklar därigenom sin regionala suveränitet och identitet bortom det nationella" samtidigt som de därigenom "förnyar sin särskildhet och självständighet som 'glokastater'". Det är deras statliga egennytta som leder dem samman i syfte att förnya sin suveränitet inom världssamhällets och världsmarknadens ordning. Målet för Beck blir en federalistisk princip om mellanstatlig kontroll.²²

Samarbetet mellan transnationalstaterna medför att de "nationalstatliga aktörerna" får ett politiskt utrymme i samma mån som de lyckas öka den ekonomiska och offentliga rikedom. Staterna är "globala handelsstater".²³

Frågan ställs också om huruvida globaliseringen är något reellt existerande tillstånd/process. Beck menar att det inte ännu är frågan om en sådan, utan om en internationalisering, som består i en ökning av handelsrelationerna mellan vissa delar av världen, nämligen Amerika, Asien och Europa.²⁴ Hirst och Thompson delar denna uppfattning. I en internationell ekonomi bestäms dess processer fortfarande till största delen på det nationella ekonomiska planet och internationella fenomen är bara en följd av de nationella ekonomiernas åtskildhet och olika sätt att fungera. I den globaliserade ekonomin "är de nationella ekonomierna underordnade och omformade i systemet genom internationella processer och transaktioner".²⁵ Den grundläggande svårigheten i en globaliserad ekonomi "är att styra den", skriver Hirst/Thompson, dvs. "att finna politiska styrinstrument som fungerar effektivt både nationellt och internationellt och samtidigt utgör integrerade beståndsdelar i en medveten politik. Det är vidare, menar de, mycket sannolikt "att befolkningarna även i framgångsrika och avancerade stater och regioner skulle vara i de globala och därför självstyrande och okontrollerbara marknadskrafternas våld. Det ömsesidiga beroendet kommer i det läget snart att främja *des-integration*, det vill säga konkurrens och konflikt, mellan de styrande organen på olika nivåer".²⁶

David Held talar om en ny kontext för politiskt tänkande, som skapas genom globalisering och regionalisering. Förändringar i ekonomiska, politiska, legala, militära och kulturella förbindelser förändrar också den moderna statens natur, "scope and capacity" och även dess inre dynamik, varvid nationella och regionala rörelser och grupper ifrågasätter nationalstaten "as a representative and accountable power system".²⁷ Han citerar Bull, som menar att i den kristna medeltiden så var ingen härskare suverän "in the sense of being supreme over a given territory and a given segment of the Christian population; each had to share authority with vassals beneath, and with the Pope and (in Germany and Italy) the Holy roman Emperor above" Om motsvarande skulle inträffa i nutiden, "then a neo-mediaeval form of universal political order might be said to have emerged". Held menar att ett sådant universellt system kunde ha ett flertal fördelar, framförallt skulle det tillhandahålla institutionella mekanismer för att fredligt binda samman stora populationer samtidigt som man undviker den maktkoncentration som kan följa av en "världsregering".²⁸ Detta kan leda fram till vad han

¹⁹ Beck, s. 152.

²⁰ Ibid., s. 153f.

²¹ Ibid., s. 168f.

²² Ibid., s. 172f.

²³ Ibid. För närmare definition av transnationalstaten, se Beck, s. 141-148.

²⁴ Ibid., s. 154.

²⁵ Hirst/Thompson, s. 17.

²⁶ Ibid., s. 18.

²⁷ Held, p. 136.

²⁸ Ibid., s. 137.

kallar för "the cosmopolitan model of democracy".²⁹

Saskia Sassen fokuserar på den globala kapitalmarknaden, som hon menar representerar en maktkoncentration som är kapabel att utöva inflytande på nationalstaternas ekonomiska politik. Hon menar att det är dessa marknader som nu utövar vad hon kallar för "the accountability functions" som är förenade med medborgarskapet, dvs. att rösta för eller mot statens ekonomiska politik och tvinga regeringar att vidta åtgärder. Investerarna röstar med fötterna, och de utgör ett slags global valmanskår.³⁰ Hon ställer frågan om vi vill att detta "economic citizenship" där väljarna måste äga kapital för att ha rösträtt, skall kunna utöva "discipline" över våra regeringar. Detta, menar hon, "leaves the vast majority of a country's citizens without any say."³¹

Sammanfattningsvis finner vi hos Beck och Hirst/Thompson ett klart avståndstagande från marknaden, och en stark tilltro till staten som ett medel för att kontrollera och "tämja" marknadens herravälde. De förnekar inte förekomsten av andra maktcentra (som jag inte refererat här), men mot marknaden står huvudsakligen staten. Sassen konfronterar också marknaden med staten, men på ett mera aktörsinriktat än "institutionaliserat" sätt i termer av "ekonomiskt" kontra "politiskt" medborgarskap. Helds perspektiv sätter in staten i en slags hierarki, med syfte att lyfta demokratin utanför och bortom nationalstaten, snarare än att kontrollera marknaden. Även Beck talar om en transnationell federalism som en väg att gå. Detta federala perspektiv tycks mig fruktbart, av skäl som nedan skall framgå.

3. Marknadskramarna

Den nyliberala skolan har en mindre idealistisk syn på staten och politiken än vad nationalstatskramarna Beck m.fl. ger uttryck för. En viktig utgångspunkt i kritiken av politikens kontrollmöjligheter utgörs av antagandet om vår bristande kunskap om samhället och dess funktioner. Vi kan inte, med gott resultat, kontrollera det vi vet så lite om. För att kontrollera en marknad, krävs kunskaper om varje marknadsaktörs preferenser. Tron på att detta är möjligt kallar Friedrich Hayek för den konstruktivistiska felsynen. Den bygger på "the fiction that all the relevant facts are known to some one mind, and that it is possible to construct from this knowledge of the particulars a desirable social order".³² Men om vi skall förstå hur samhället fungerar måste vi, snarare än att utgå från att vår kunskap om det är korrekt, i stället börja med att "försöka definiera den allmänna karaktären och omfattningen av vår okunnighet om" det.³³ I idén att förnuftet skulle kunna kontrollera sin egen utveckling, att "lyfta sig själv i håret" genom utgå från att vi vet mer än vi egentligen vet, finner Hayek f.ö. "the dominant characteristic of most sociology to the present day", en idé som "provides the link which has always connected it with socialist ideals".³⁴

Marknaden bygger på detta faktum: Den individuella frihetens sak vilar i första hand på "erkännandet av allas vår ofrånkomliga okunnighet om många av de faktorer som är oundgängliga för vår välfärd och för att vi skall nå våra mål. ... Det är därför att varje individ vet så litet, och framför allt därför att vi sällan vet vem av oss som vet bäst, som vi förlitar oss på att många människors ansträngningar, som görs oberoende av och i konkurrens med varandra, skall åstadkomma det vi vill ha ...".³⁵ På samma sätt som ett samhälle eller ett språk uppstår och förändras i huvudsak spontant, utan centraliserad styrning, på samma sätt uppstår och förändras marknaderna.

Statens roll i denna kontext blir då mera att underlätta marknadens funktioner än att styra och reglera den i syfte att uppnå vissa mål som vissa grupper utifrån sin begränsade kunskap anser vara eftersträvansvärda, kanske endast för dem.³⁶

Vilka är då dessa funktioner? Vad jag saknar t.ex. hos Beck är en klar definition av vad han avser

²⁹ Ibid., s. 140. Jfr. Beck, s. 147f, som också refererar till Bull och skriver att denna "nya medeltidighet" innebär "att sociala och politiska bindningar och identiteter måste tänka i överlappande globala, regionala, nationella och lokala referenspunkter och handlingskoncept".

³⁰ Sassen, s. 39.

³¹ Ibid., s. 51.

³² Hayek, 1973, s. 14.

³³ Hayek, 1983, s. 36.

³⁴ Hayek, 1979b, s. 346f.

³⁵ Hayek, 1983, s. 41.

³⁶ Gordon Tullock m.fl. menar t.ex. att politikerna måste inrikta sin politik på att gå särintressena till mötes för att vinna röster, och de flesta rösterna finns att hämta hos "medelklassen". Politiken kommer därmed att sakna klara alternativ, och dessutom i första hand gynna just "medelklassen" i stället för t.ex. de genuint svaga. (Se Tullock: "Welfare for the well-to-do").

med begreppet marknad. För egen del brukar jag med marknad avse "en arena för ömsesidigt utbyte". James M. Buchanan definierar det ekonomiska problemet, som "one of *allocation, made necessary by the fact of scarcity, the necessity to choose*".³⁷ I den sociala kontexten blir valhandlingarna en del i ett utbyte: "Crusoe's problem is essentially a computational one The uniquely symbiotic aspects of ... human choice, arise only when Friday steps on the island, and Crusoe is forced into *association with another human being. The fact of association requires that a wholly different, and wholly new, sort of behavior take place, that of exchange, trade, or agreement*".³⁸ Utbytet äger rum på marknaden, dvs. "the network of relationships that emerges or evolves out of this trading process" där människor försöker att uppnå sina egna syften, vilka dessa än må vara.³⁹ Buchanan kontrasterar detta mot den ekonomiska välfärdsteorin, som utgår från att "det lyckliga samhället" kan definieras en gång för alla, varefter det ekonomiska problemet enbart blir en fråga om hur målet skall uppnås, om vem som skall få vad och hur mycket.⁴⁰

Hayek gör en viktig distinktion mellan vad han kallar "the end-connected tribal Society (or teleocracy)" och "the rule-connected open society (or nomocracy)", eller, som han också kallar det, "the Great Society"⁴¹ I det öppna samhället "the products and services of each benefit mostly persons he does not know. ... This extension of the process of exchange beyond relatively small groups, ... has been made possible by conceding to the stranger and even the foreigner the same protection of rules of just conduct which apply to the relations to the known members of one's own small group."⁴²

Vi ser här alltså hos såväl Buchanan som Hayek en skiljelinje, mellan att använda staten för att upprätthålla vissa regler eller för att uppnå vissa mål. Detta tycks mig också vara den grundläggande skiljelinjen mellan marknadskramarna och nationalstatskramarna.

Denna skiljelinje kan också spåras hos Yergin/Stanislaw. Deras huvudsakligen empiriskt inriktade bok innehåller en redogörelse för hur olika länder gått över från en i olika avseenden statskontrollerad eller statsägd ekonomi till en mer marknadsinriktad. Ett viktigt begrepp för dem är förtroende. Boken kan ses som en beskrivning över hur "förtroendebalansen" skiftat bort från förtroende för staten till ett större förtroende för marknaden. Förtroendebalansen mellan stat och marknad, närmare bestämt det fortsatta förtroendet för marknaden är, menar de, avhängigt av fem faktorer: Det gäller för det första frågan: Uppfylls löftena? "Kommer marknadsekonomierna att hålla det de lovar räknat i mätbara ekonomiska fördelar – tillväxt, högre levnadsstandard, bättre kvalitet på tjänsterna och arbetstillfällena?" För det andra menar de att "många kommer att bedöma marknadssystemet inte efter dess ekonomiska framgång utan efter hur denna framgång fördelas. ... Marknaden är i sig inte rättvis", menar de. Förtroendet för att systemet är rättvist, beror också på rättsväsendets effektivitet och på hur tydliga reglerna som styr ekonomin är.⁴³ Den tredje frågan de ställer sig är "Upprätthålls den nationella identiteten?" Det finns en fortgående konflikt mellan multinationella företag och nationella värderingar, menar de, och medan staten har som uppgift att tillvarata de nationella angelägenheterna så drivs ett multinationellt företag "av ett internationellt perspektivs imperativ".⁴⁴ För det fjärde frågar man om miljön tryggas, och slutligen menar man att befolkningsökningen "skapar en explosiv blandning av sysslolöshet, fattigdom, besvikelse och bitterhet som kan bli en källa till stor politisk och ekonomisk instabilitet". Vilken åldersgrupp skall betala kostnaderna för pensioner och sjukvård och hur stor del av ansvaret som skall falla på staten respektive på individerna och den pri-

³⁷ Buchanan, s. 20.

³⁸ Ibid., s.27f.

³⁹ Ibid., s. 31.

⁴⁰ Ibid., s. 24. Marknaden är visserligen inte alltid "perfekt", den kan t.ex. utmyнна i monopol, men ett monopol som inte uppkommit genom tvång eller våld måste i stället ha uppkommit genom att kunderna värderat dess produkter högre än varje tidigare konkurrents produkter. Om monopolet dessutom inte heller upprätthålls genom (hot om) tvång och våld, så har vem som helst frihet att försöka producera bättre produkter och, om de lyckas, därmed upphäva monopolet. Statens företrädare, däremot, har en tendens att, just genom hot om tvång och våld, vilja monopolisera det den ägnar sig åt. Den har ju dessutom just monopol på att "vara stat" inom ett givet territorium. Marknadskramarna anser att det enda statliga monopol som kan rättfärdigas är monopolet på skydd för individernas liv, frihet och egenom, genom regler för mänsklig samvaro och sanktioner mot dem som förbryter sig däremot. (mera härom nedan.) – Staten kan och har oftast ägnat sig åt mer än så, men om alla som statens åtgärder drabbar/gynnar är överens, har åtminstone vissa marknadskramare inte haft något att invända. Det är när staten använder tvånget som åtgärderna blir orättfärdiga.

⁴¹ Hayek, 1979a, s. 38. Det kallas också ibland för "den utvidgade ordningen" (the extended order).

⁴² Ibid., s. 88.

⁴³ Yergin/Stanislaw, s. 438ff. När de säger att marknaden inte är rättvis är det uppenbarligen i termer av distributiv eller kommutativ rättvisa, definierade som resultaten av handlingar dvs. "end-connected". Vad nyliberalismen fäster särskild vikt vid är ju den legala rättvisan som är "rule-connected" och processuell. Yergin/Stanislaw talar som framgår om båda sorter, men klargör dessvärre inte tydligt skillnaden.

⁴⁴ Ibid., s. 440f.

vata sektorn.⁴⁵

Den största utmaningen mot ett fortsatt förtroende för marknaden ligger, menar de, i risken för en djup störning i det internationella finanssystemet. "Kapitalmarknaderna växer långt snabbare än någon kan reglera dem eller ens förstå sig på dem", och "smitta" kan numera snabbt spridas över världens marknader på några timmar "och äventyra hela byggnaden". Yergin/Stanislaw menar att "samordning och samarbete mellan stater och internationella institutioner kan bidra till att svagheterna klarläggs och botas innan de ger upphov till smitta som övergår i epidemier". Härtill krävs att placerare och låntagare måste kunna värdera riskerna klart och inte glömma bort realiteterna i den nationella och regionala politiken, kulturen och historierna när de arbetar på de globala marknaderna".⁴⁶

Marknaden har ett dubbelt moraliskt värde, menar de, dels i "premissen att strävan efter egenintresset sammanlagt gynnar samhället i stort", dels i "att ett system som bygger på ägande, avtal och initiativ ger skydd mot statens godtyckliga och okontrollerade makt". Men om marknaden misslyckas på något av de fem områdena, "om dess fördelar betraktas som exkluderande och inte som inkluderande, om den uppmuntrar till missbruk av privat makt och rätt penningbegär, då kommer ett bakslag, en återgång till större statlig intervention, styrning och kontroll".⁴⁷ Statens nya roll, förutsatt att bakslaget inte kommer, är att den skapar och upprätthåller de parametrar som marknaden fungerar inom. Den fastställer reglerna och "drar sig undan sin roll som producent och kontrollant, genom statligt ägande eller strikta regler".⁴⁸ Globaliseringen utgör således inte slutet för nationalstaten: "Individens liv fortsätter att formas av regler, sedvänjor, incitament och restriktioner som är nationella och politiska – statens revir".⁴⁹

George Soros tycks i en nyutkommen bok mena att detta "råa penningbegär" är "ett av det kapitalistiska samhällets mest störande fenomen". På den globala kapitalmarknaden verkar ett fåtal aktörer som konkurrerar med varandra och agerar likartat. För att minska riskerna är det, menar han, tvärtom nödvändigt med en mångfald investerare som fattar olika beslut. Det är nödvändigt att kapitalismen får en politisk motkraft, spelregler som alla accepterar och följer. Nationalstaterna kan inte ignorera marknadernas makt och inflytande, men samtidigt har de inte kommit överens om ett sådant gemensamt regelverk.⁵⁰

Yergin/Stanislaw menar alltså att marknadsekonomin har fem löften att uppfylla. Detta innebär, tycks det mig, att de anser att det finns mål för samhället som marknaden måste kunna uppnå för att den skall anses legitim. Detta är ett synsätt som skiljer sig drastiskt från Hayek, som menar att marknaden inte har några egna mål.

4. Det stora misstaget?

Det finns alltså ett flertal sätt att se på statens uppgift(er) i samhället. Bengt Furåker urskiljer tre huvudfunktioner hos staten, nämligen för det första att vara politiskt centrum, närmare specificerat till att svara för yttre skydd och inre ordning. För det andra kan staten vara en instans för omfördelning samt för det tredje vara producent av varor och tjänster.⁵¹ Klart är var marknadskramarna står. För dem är det den första funktionen, dvs. nattväktarstaten som är tillräcklig. Beck söker efter någonting mera, ett genom globaliseringen förlorat paradiset av ordning och kontroll.

Hayeks sista bok "Det stora misstaget" kritiserar socialismen för att den vill uppställa mål för samhället och för att den grundas på vad han anser vara en atavism, bestående i en rädsla för det abstrakta och okontrollerbara som marknaden utgör. Jag skall låta det vara osagt om nationalstatskramarna är atavister eller socialister, men klart är att kontroll är något viktigt för dem, antingen av demokratiska orsaker eller för att marknaden tycks uppfattas som något ont i sig. Men går det att demokratiskt kontrollera, eller överhuvud taget med goda resultat utifrån kontrollera något, som just för sin rätta funktion bygger på en spontan inifrån genererad ordning, till följd av utbytet mellan enskilda marknadsaktörer? Om man gör det riskerar man synes det mig att förstöra marknaden, och då

⁴⁵ Ibid., s. 441ff.

⁴⁶ Ibid., s. 444f.

⁴⁷ Ibid., s. 446.

⁴⁸ Ibid., s. 428.

⁴⁹ Ibid., s. 427.

⁵⁰ Lindstedt. Etikprofessor Bexell förfäktar samma linje: Det krävs "alternativa styrsystem, som grundas på demokratiska och andra etiska överväganden" i den globala ekonomin.

⁵¹ Furåker, s. 46ff.

gäller det att man verkligen vet att man därmed uppnår generellt sett goda resultat, vilket man nog inte kan utgå från, mot bakgrund av hur lite vi egentligen vet om marknadens funktion på mikronivå, t.ex. när det gäller enskilda konsumenters och producenters preferenser.

Det är vidare lite lustigt att hos Beck läsa att nyliberalismen skulle ha uppfattningen att ett land kan drivas som ett företag. Detta brukar annars anses vara ett utmärkande kännetecken för kommunismen. Inte ens under NEP skulle ju, som vi såg ovan, den sovjetkommunistiska staten, uppge sitt monopol på utrikeshandeln.⁵² Hans transnationalstater är ju vidare just "handelsstater" och skilljelinjen mellan staten som företag och som handelsstat framstår inte som alldeles knivskarp.

Tankegången ligger dock nära Helds "neo-medievalism" och även det som brukar kallas kameralismen. Backhaus/Wagner kontrasterar de tyska medeltida småstaternas ekonomiska system, kameralismen, med de engelska och franska enhetsstaternas merkantilism. De merkantilistiska staterna var, skriver de, "large-scale absolutisms ... In that setting a ruler controlled a large geographic area, and he faced the standard problem of rational choice: how to maximize the attainment of his objectives". Kameralismen, däremot, "existed in a thoroughly competitive environment, in which the scope for taxation was highly circumscribed, both by the persistence of feudal institutions and by the high mobility of resources due to the fragmented nature of the German territories. With over 300 states in the German-speaking territories, soldiers, craftsmen, merchants and peasants could easily walk from one state to another in search of better circumstances". Konkurrenten mellan dessa stater om immigranter blev därför stor när det gällde att erbjuda människorna "programs and policies that would promote the well being of their subjects"⁵³ Under det att härskarna i enhetsstaterna ofta var enväldiga, och i besittning av en stor våldsmakt samtidigt som deras undersåtar inte hade något annat val än underkastelse om de ville stanna kvar i sina respektive länder, så var det i Tyskland tvärtom furstarna som var tvingade att erbjuda medborgarna förmåner för att dels få befolkningen att stanna, dels dra till sig immigranter. Det var alltså frågan om ett slags federalism, där dock alla som flyttade mellan staterna fortfarande kvarstannade inom det tyska kulturområdet. På samma sätt är det lättare att flytta inom USA än inom dagens Europa: "En ... italiensk arbetare som beger sig från Milano till Frankfurt måste korsa flera statsgränser, arbeta på ett nytt språk och sätta sina barn i en främmande skola där seder och språk är tyska, inte italienska". En friställd bilarbetare i Michigan får inte dessa problem om han flyttar till Dallas.⁵⁴

Sassen finner det paradoxalt att t.ex. EU ställer upp hinder för immigrationen samtidigt som man vill avskaffa handelshindren.⁵⁵ Detta kan kanske förklaras av att den politiska arenan, staten, traditionellt är starkt "end-connected" och knuten till nationella kulturer, medan handeln alltid varit mera regelstyrd. Man kan handla, och utbyta varor med främlingen, just därför att han har något att erbjuda i utbyte; det är svårare att mottaga människorna rent fysiskt och för gott eftersom de inte enkelt kan inrangeras bland de traditionella nationalstatliga målen – särskilt om de inte har något att erbjuda i utbyte. Det är också svårare för människorna själv att flytta, bl.a. av kulturella skäl. Finansmarknaderna är mycket lättrorligare än människorna. Människor kan och låter sig enklare kontrolleras fysiskt än "ekonomiskt", bl.a. av kulturella skäl. Blod är tjockare än "cash-flow".

Kanske kan Becks transnationalstater också inrymmas i en slags kameralism. Den tidigare statsdoktrinen bygger på staternas vålds- och tvångsmakt. Marknaden och medborgarna skulle tvingas in i vissa former som de inte kunde undandra sig. Globaliseringen har medfört att företag och i viss mån människor kan flytta till stater som ger dem bättre villkor. Men medan Beck med piskans hjälp vill försvåra detta, "tämja" företagen, borde det kanske övervägas om inte moroten är ett bättre medel för staterna att hävda sig - och marknadsekonomin. Beck upprörs av att europeiska företag flyttar produktion till u-länder där löner och arbetsförhållanden anses undermåliga. Men alternativet är ju att människorna där vore arbetslösa. Om dessa länder skulle ha samma krav på sig som västerlandet, när det gäller t.ex. arbetsmiljö, skulle det inte finnas någon anledning att förlägga produktionen dit, och dessutom skulle företagen där inte ha råd att genomföra kraven, eftersom kostnaderna skul-

⁵² Frank Heller gör en i detta sammanhang lustig anmärkning om förutvarande Sovjetunionen: "[Ryssland] är en firma, en energiskt och hänsynslöst skött privatfirma, och ingenting annat! En vanlig firma ... får inte stjäla andra firmors varulager, ... eller mörda sina konkurrenter när det passar den. Om den gör det mister den sitt anseende och sin kredit. En stat kan göra detta och i alla fall ha det bästa samvete i världen. ... Ryssland är en stor privatfirma som utnyttjar alla statens prerogativ till det yttersta. Bolsjevikerna påstår att de kämpar mot de privatkapitalistiska samfundet. I själva verket finns det bara ett privatkapitalistiskt samfund, och det är just Ryssland! I alla andra länder är kapitalet mer eller mindre jämnt fördelat på alla händer; i Ryssland ligger allt kapital, allt initiativ och alla möjligheter i händerna på några få privatpersoner, vilka utåt och inåt uppträder som stat, men som i själva verket endast är ensam innehavare av firman Ryssland, eller som bolagstältnen lyder - S.S.S.R." (s. 69).

⁵³ Backhaus/Wagner, s. 5ff.

⁵⁴ Yergin/Stanislaw, s. 436, citat av Félix Rohayn, fransk ambassadör i Washington.

⁵⁵ Sassen, s. 59.

le bli lika höga som i västerlandet och ingen i västerlandet vore längre villig att köpa deras varor. Inte heller då skulle alltså någon produktion ske där. Beck verkar förmena folken i dessa länder möjligheten att utnyttja de konkurrensfördelar som ligger i att kunna erbjuda ett lägre pris. Alternativet till detta är inte en högre industriell standard eller högre löner, utan fortsatt arbetslöshet.

En annan intressant fråga är vilka som ses som aktörer på den globala arenan. Jag kan hos nationalstatskramarna urskilja staten, politiken, marknaden, företagen och internationella organisationer som WTO. Individen/människan förekommer oftast inte i resonemangen, till skillnad från hos marknadskramarna. Hos Beck är just "politikens primat" särskilt framträdande, individuella aktörer nämns mycket sällan. Vi finner också hos andra skribenter tankar som ligger nära Becks, i fråga om just "politikens primat", där ordet politik ofta byts ut mot "demokrati" eller "stat". Dessa ord är förvisso inte synonymer och därför inte enkelt utbytbara, men perspektivet är i grunden det samma, om än inte lika utrerat som hos Beck: det är organisationer av individer, inte människorna själva som individer, som skall verka i samhället. Marknadskramarna utgår tvärtom från individerna. Det är genom att agera på marknaden som individerna uppnår sina privata mål, inte genom att agera politiskt eller demokratiskt, i annan utsträckning än för att upprätthålla marknadens regelverk. Politiken och demokratin har där inget annat mål än just att upprätthålla marknadens regler. Beck tycks uppenbart vilja gå längre än så, men det är svårt att ringa in vad han egentligen är ute efter, t.ex. i termer av Furbäcks trikotomi. Becks transnationalstater tycks mig annars väl falla in i mönstret av vad både Soros och i långa stycken Yergin och Stanislaw vill åstadkomma, nämligen globala regler för en global ekonomi. Detta är ingenting som marknadskramarna är främmande för. På ett grundläggande plan skönjer jag således en betydande överensstämmelse mellan vad man eftersträvar, även om Becks retorik är mycket ledsam.

Vad Soros vänder sig mot, är monopol tendenserna i den globala finansmarknaden, med mycket få aktörer. Det gör faktiskt också oftast nyliberalismen, även om en del hävdar att monopol uppstår på en fri marknad för att monopolisten har lyckats erbjuda en bättre och/eller billigare vara än någon av hans konkurrenter, och att ett sådant monopol i vart fall är mera moraliskt högtstående än politikernas monopol på legitimt användande av våld. Men marknadsmonopolet ger förvisso ändå upphov till en stor maktkoncentration, som i sig är motsatt marknadens tänkta grundprinciper av mångfald av aktörer och av frihet för dem att agera på marknaden. En möjlighet vore alltså här att, om det är önskvärt, införa globala "antitrustlagar". Sådana finns ju f.ö. redan inom EU.

Saskia Sassen, har, till skillnad från Beck, i begreppet "citizenship" ett klart individuellt aktörsperspektiv. Frågan för henne tycks i hög grad gälla ansvar. För vem är marknadsaktörerna ansvariga? Implicit hos de flesta nationalstatskramare ligger att det är "de politiska medborgarna" genom staten och politikerna som skall utkräva ansvar, men marknadsaktörerna är ju, enligt marknadsekonomin regler, alltid ansvariga inför sina uppdragsgivare, dvs. kapitalägarna. Det enda sättet att göra dem ansvariga inför staten är att inskränka marknadsekonomin, dvs. att inte bara uppställa regler för hur man får agera på marknaden, utan att uppställa mål för vad marknaden skall, får, inte skall och inte får uppnå eller eftersträva. Detta fordrar, som redan framgått, en mycket hög och sannolikt ouppnåelig kunskap hos statens aktörer, politikerna, om hur marknaden fungerar i varje enskilt ögonblick, men även, synes det mig, dels en tro på att politikerna verkligen agerar i de politiska medborgarnas intresse och inte i sitt eget, något som är starkt ifrågasatt t.ex. av den s.k. public-choice-skolan, dels att de politiska medborgarnas intresse är ett annat än de ekonomiska medborgarnas. Detta är frågor som utrymmet för denna uppsats inte räcker till för att diskutera. "Intresset ligger inte", brukar det heta, men vad är intresset?

Klart är emellertid att Beck ser marknaden som en aktör, men en i mitt tycke mycket besynnerlig sådan. Han skriver t.ex. om marknadens herravälde, som om marknaden vore ett slags person med en vilja och en makt som kan användas i som det tycks illvilliga syften. Globalismen är vidare "ett spöke". Detta slags hypostasering synes mig alldeles felaktig. Marknaden agerar inte, den är en arena där huvudsakligen individer agerar. Becks argumentation ligger här nära den som Hayek kritiserar som en atavism. Handel och kommers är, menar Hayek, "ofta i hög grad beroende av förtrolighet, av specialiserad eller individuell kunskap". Den är dessutom ofta oartikulerad. "Handelns mysterier" betyder att några gör sig förtjänster genom kunskap som andra saknar, till synes utan fysisk ansträngning genom konkret arbete. Handelns abstrakta natur, dess ogripbarhet, ett "agerande i enlighet med vad som inte kan observeras av alla och i detalj specificeras i förväg" leder ofta till misstro och rädsla. "Kanske den största kraften bakom den ihållande motviljan mot handelstransaktioner egentligen bara är ren okunnighet och svårighet att förstå abstrakta resonemang. Detta förvärras emellertid av den redan existerande rädslan för det obekanta: rädslan för svartkonst och det övernaturliga, och även rädslan för själva kunskapen", som först kommer till uttryck i Edens lustgård. "All vid-

skepelse, även socialismen, livnär sig på sådan rädsla", slutar Hayek.⁵⁶ Jag anser alltså att Becks retorik mycket väl kan vara ett utslag av vad Hayek här diskuterar. Globalismen är inget spöke, inte ens om man, som Beck, likställer den med nyliberalism, ett väl lättvindigt sätt att döma ut en mycket inflytelserik ideologi. Marknaden är inget troll med egen vilja och kan därmed inte skapa något "herravälde". Marknaden kan tvärtom förklaras, om än inte beskrivas, rationellt.⁵⁷

Nationalstaten framstår i detta sammanhang också som något av en Hayeksk atavism. Yergin/Stanislaw talar om fem olika frågor som måste besvaras. Hayek skulle säkert betrakta flera av frågorna, särskilt kanske den om huruvida den nationella identiteten upprätthålls, som sprungna ur en sådan atavism, och vägen för Hayek är, till skillnad från för Yergin/Stanislaw, att övervinna dem snarare än att anpassa sig till dem. Kanske måste man ta hänsyn till dem i det korta perspektivet, men Hayeks "projekt" för "the Great Society" och den spontana ordningen har föga utrymme för sådana målrelaterade (end-connected) hänsyn. Detta kanske kan tyckas nedslående, för, som Yergin/Stanislaw skriver: "det är inte många som skulle dö med ordet *marknadsekonomi* på läpparna". Marknaden kan, skriver de, inte erbjuda sådana vackra ting som "altruism, omsorg, medkänsla och solidaritet med medmänniskor, värdighet och social förkovran, rättvisa och jämlikhet, hopp. ... Dess moraliska bas är mer svärgripbar och indirekt och vilar på vad den öppnar möjligheterna till mer än på vad den gör".⁵⁸

Vad människor visligen har dött för är t.ex. staten, nationen, folket, gud, och kommunismen (fast kanske inte samtidigt), och kanske är marknadsekonomins största fördel och svaghet just denna. Ingen är villig att dö för den. Den är helt och hållet fredlig, där finns det, som Montesquieu skriver, "milda seder". Men blod är som sagt tjockare än "cash-flow", och kanske kommer Hayeks "Great society" därför att förbli en utopi. Om det är Hayek eller, som han själv trodde, staten som står för det stora misstaget, återstår alltså att se.

A. 28 mars 1999

B. 30 mars 1999

C. 10 juli 2000

⁵⁶ Hayek, 1990, s. 120-127. "Handeln är *naturlig*, alltså är den *skändlig*", tyckte f.ö. Baudelaire." (Baudelaire, s. 124).

⁵⁷ Den kan alltså förklaras som en arena för ömsesidigt utbyte, men kan inte beskrivas genom ett empiriskt studium av vad alla individers utbyten och marknadstransaktioner avser och vilka individuella värden som man därmed vill uppnå. Därmed är resultaten av marknadstransaktionerna omöjliga att förutse, vad vi vet är bara att de, om de sker frivilligt, är ett "positive-sum game" för alla inblandade. Att försöka planera marknaden är därför detsamma som att upphäva den, och då kan vi inte längre vara säkra på att utfallet blir ett som alla vinner på.

⁵⁸ Yergin/Stanislaw, s. 445f. Det är nog inte så mycket *vad* den öppnar möjligheter till som det faktum *att* den öppnar möjligheter, som Hayek skulle ta fasta på. Marknaden har inga mål. En nyliberal skulle dessutom säkert opponera mot Yergin/Stanislaws implicita påstående *e contrario* att politiken därför skulle stå för rättvisa, solidaritet, jämlikhet, hopp osv. (Enligt vissa definitioner är marknaden dessutom både rättvis och jämlik.)

LITTERATURFÖRTECKNING

- Backhaus, Juergen och Richard E. Wagner: "The Cameralists: A public choice perspective", *Public Choice*, Vol. 53, no. 1, 1987, s. 3-20.
- Baudelaire, Charles: *Mitt nakna hjärta*, Tiden, 1982
- Beck, Ulrich: *Vad innebär globaliseringen? Missuppfattningar och möjliga politiska svar*, (1997), Daidalos, 1998
- Bexell, Göran: "Låt etik styra globala ekonomin", *Svenska Dagbladet*, 1999-03-30
- Buchanan, James M.: *What should economists do?* Liberty Press, 1979.
- Buchanan, James M. och Gordon Tullock: *The Calculus of Consent. Logical foundations of constitutional democracy*, (1962), The University of Michigan Press, u.å.
- Carr, Edward Hallett: *Ryska revolutionen. Från Lenin till Stalin*, (1977), Hazras, 1981
- Downs, Anthony: *An Economic Theory of Democracy*, (1957) Harper & Row, u.å.
- Eriksson, Lennart: *Frihetens sociologi. Samhället som marknad*, C-uppsats, Högskolan i Karlstad, 1989.
- Hayek, Friedrich A.: *Rules and Order*, (Law, Legislation and Liberty, Vol. 1), The University of Chicago Press, 1973
- *The Mirage of Social Justice*, (1976), Routledge & Kegan Paul, 1979a
 - *The Counter-Revolution of Science*, (1952), Liberty Press, 1979b
 - *Frihetens grundvalar*, (1959), Ratio, 1983
 - *Det stora misstaget*, (1988), Ratio, 1990
- Held, David: *Democracy and the Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, Stanford u.p., 1995
- Furåker, Bengt: "Systemskifte med förhinder?" *Sociologisk Forskning*, nr 2, 1994, s. 46-62.
- Held, David: *Democracy and the Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governanace*, Stanford u.p., 1995
- Heller, Frank (Gunnar Serner): *Storhertigens senare finanser*, (1930), Bonniers, 1966
- Hirst, Paul och Grahame Thompson: *Myten om den globala ekonomin*, Atlas, år ?
- Lindstedt, Gunnar: "Monopolspel lade grunden för Soros", *Svenska Dagbladet*, 1999-03-14.
- Palmer, R.R. och Joel Colton: *Nya tidens världshistoria, del 2*, (1956), Esselte Studium, 1990
- Sassen, Saskia: *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*, Columbia u.p., 1996
- Tullock, Gordon: *Welfare for the well-to-do*, The Fisher Institute, 1983
- Wästberg, Olle: "Ludwig Svensson syr i Baltikum", *Svensk Tidskrift*, 1999, nr 1, s. 43f.
- Yergin, Daniel och Joseph Stanislaw: *Kommandohöjderna. Berättelsen om marknadens globala renässans*, (1998), Timbro, 1998